

TANULMÁNYOK

A filozófiai tudományos munka helyzete és feladatai

BESZÁMOLÓ A KOMMUNISTA FILOZÓFUSOK 1963. DECEMBER 18-I
AKTÍVÁJÁN

WIRTH ÁDÁM

Az MSZMP VIII. kongresszusának határozata sokoldalúan foglalkozott a társadalomtudományok szerepével és feladataival a szocialista építés jelenlegi szakaszán. „Az emberek tudatának, gondolkodásának átalakításában, a szocialista társadalom, a gazdasági és állami élet kérdéseinek tudományos, elméleti kidolgozásában mind nagyobb feladatok hárulnak a társadalomtudományokra. A társadalomtudományok művelői — hangoztatja a határozat — segítsék a szocialista építés tapasztalatainak elméleti általánosítását, a fejlődés távlatainak tudományos megvilágítását, az antimarxista ideológiák elleni harcot, a pártosság lenini eszméinek védelmét és érvényesítését. A társadalomtudományi kutatómunka szervezete segítse elő az elmélet és gyakorlat egységét, az erők ésszerű összpontosítását és a társadalmi fejlődés időszzerű alapkérdéseinek vizsgálatát.” Ezek az általános megállapítások tömör formában kifejezik a filozófiai tudományok legfontosabb feladatait is.

Helytelen lenne azonban a VIII. kongresszus jelentőségét és útmutató szerepét a filozófiai munka szempontjából a határozatnak erre az egy pontjára korlátozni. A VIII. kongresszus egész anyagának meghatározó jelentősége van a szocializmus építésének jelenlegi szakaszán a marxista filozófia alkotó művelése számára hazánkban.

Először : a VIII. kongresszus behatóan elemezte a társadalmunk szocialista fejlődésének jelenlegi szakaszában előttünk álló feladatokat, és az adott helyzetnek megfelelően kidolgozta a párt általános politikáját. Az elmélet és gyakorlat egysége lenini elvnek megfelelően a szocialista építés gyakorlatában előttünk álló feladatok meghatározóak az egész elméleti munka — s ezen belül természetesen a filozófiai munka — számára is, a párt általános politikája pedig az elméleti, tudományos munka elengedhetetlen politikai bázisa. A VIII. kongresszus határozatai tehát a legáltalánosabb értelemben iránymutatóak a filozófiai munka számára.

Másodszor : a VIII. kongresszus, amely marxista tudományos módszerrel elemezte a szocialista forradalomban általunk eddig megtett utat és társadalmunk jelenlegi helyzetét, elméleti következtetéseiben maga is a marxista dialektika alkotó alkalmazásának és a gyakorlati tapasztalatok filozófiai általánosításának nagyszerű példáját szolgáltatta, ezzel demonstrálta, hogy a párt a marxizmus—leninizmus valamennyi alkotórészének legfontosabb kollektív művelője és továbbfejlesztője. Természetesen egy pártkongresszus nem helyettesítheti azt a speciális munkát, amelynek elvégzése a filozófus szakemberekre vár, de a kongresszus példája, általánosító következtetései, kérdésfeltevései közvetlenül is inspiráló hatással vannak erre a munkára.

Harmadszor : a szocializmus teljes felépítésének szakaszában nagy jelentősége van a szocialista tudatformálásnak, annak, hogy társadalmi és kulturális életünk minden területén uralkodóvá váljék a marxizmus—leninizmus világnézete. Anélkül, hogy ezt a feladatot csak a filozófusok feladatának tekintenénk, megállapíthatjuk, hogy megoldásában fontos szerepe van a marxista filozófiának. Egész filozófiai frontunkat át kell haszna az a törekvés, hogy minden erejével előmozdítsa a marxizmus eszmei offenzíváját.

A VIII. kongresszus óta egy esztendő telt el. Ez viszonylag rövid idő ahhoz, hogy határozatainak végrehajtásáról beszéljünk ezen a területen. De már most rendelkezünk bizonyos tapasztalatokkal arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben sikerül a kongresszus által megszabott irányba állítani a munkát, milyen hiányosságok akadályozzák a kongresszuson kitűzött feladatok megoldását.

A K. B. Tudományos és Kulturális, valamint Agitációs és Propaganda Osztálya ez év májusában jelentést készített a társadalomtudományi kutatómunka helyzetéről és fejlesztésének problémáiról.

A mai aktíva feladata, hogy részletesebben megvizsgálja a jelentésben felvetett problémákat a filozófiai munka területén.

Ezt megelőzően három évvel ezelőtt volt filozófusaktíva, ahol megvitattuk a filozófiai munka helyzetét és feladatait. Az ott elfogadott téziseket a Központi Bizottság beszámolója a VIII. kongresszuson a párt ideológiai munkájának egyik fontos dokumentumaként említette. Idokolt tehát, hogy most röviden — a teljesség igénye nélkül — számvetést készítsünk a tézisekben elfogadott program megvalósításáról is.

A fejlődés pozitív vonásai 1960 óta: a filozófusok számának növekedésén, a színvonal emelkedésén belül élénk munka kezdődött olyan területeken is, amelyek három-négy évvel ezelőtt fehér foltjai voltak a filozófiai életnek. Intenzív munka kezdődött a marxista etika területén, amelynek eredményei tükröződtek a pécsi etikai konferencián és a készülő etikai jegyzetekben, konkrét szociológiai kutatások indultak meg, növekedett a szocialista fejlődés filozófiai általánosításával foglalkozó munkák száma, megélenkült a természet-tudományok filozófiai problémái iránti érdeklődés. Ha nagy általánosító munkák még nem is születtek, sok területen reménykeltő kezdetekről beszélhetünk. Ha figyelembe vesszük a filozófiai front elhanyagolt állapotát az ötvenes években, a rossz káderhelyzetet, a dogmatizmus és a revizionizmus romboló hatását és azt, hogy a tudományos munkában a mulasztások pótlása és a hibák kijavítása hosszabb időt követel, ez nem kis eredmény.

Ezen a tanácskozáson mégis elsősorban a fejlődést gátló problémákra, a megoldandó feladatokra kell fordítani a fő figyelmet.

*

Az 1960-as aktíva és a filozófiai tézisek fő gondolata a lenini pártosság következetes érvényesítése volt. Miben jutottunk előbbre a pártosság érvényesítésében, és mi akadályozza a pártosság következetes érvényesítését a filozófiai munkában? Javult a filozófiai munka tematikája, a kutatási témák általában közelebb kerültek a mai élet szükségleteihez. Az ellenforradalom után még az okozott gondot, hogy a hazai filozófusok munkájában — vagy inkább terveiben — az eszmei-politikai bizonytalanság következtében tapasztalható volt bizonyos tartózkodás, elzárkózás az aktuális témáktól. Olyan törekvés is megnyilvánult, hogy a filozófiai munka középpontjába a mai

társadalmi gyakorlattól, a politikától távolabb álló (bár a maguk összefüggésében fontos) filozófiai diszciplinákat állítsanak (filozófiatörténet, logika). Ma már ezen túljutottunk, a filozófiai kutatások tematikájában kedvezőbb arányok alakulnak ki, fokozatosan előtérbe kerülnek a mai élettel közvetlenebb kapcsolatban levő aktuális témák, és ugyanakkor helyük van a történelmi jellegű kutatásoknak is. De már a filozófiai tézisek hangsúlyozták, hogy a pártosság kérdése nemcsak tematika kérdése, hanem jóval több annál. A pártosság érvényesítésében ma előtérbe került a helyesen megválasztott téma feldolgozásának módja, a tudományos munka marxista elméleti és módszertani meg-alapozottsága.

Ezzel kapcsolatban nyíltan kell beszélni a filozófiai munka néhány olyan gyengeségéről, amely gátolja a filozófusok előtt álló feladatok pártos megoldását. Az a megállapítás, hogy „még ma is kísért a tételeken és formulákon való élettől elszakadt spekuláció”, nagy mértékben vonatkozik a filozófiai munkára is.

A filozófia világnézeti tudomány, lényegéhez tartozik az általánosítás magas foka, a legáltalánosabb törvények és kategóriák vizsgálata. A filozófiai kategóriák kidolgozása, összefüggéseik és kölcsönös átmeneteik vizsgálata a filozófiai tudomány specifikus feladata, és egyben mindenféle tudományos megismerés integráns része. Lenin gyakran idézte Engelsnek azt a gondolatát, hogy a természettudomány eredményei fogalmak, s hogy a fogalmakkal való operálás művészete nem velünk született, hanem a természettudomány és a filozófia 2000 éves fejlődésének eredménye.

Az a kérdés, hogy szükséges-e a filozófiai kategóriák vizsgálata mint relatíve önálló feladat, számunkra fel sem merülhet. Aki ezt tagadná, az magának a filozófiának szerepét is kétségbe vonná. A kérdés az, hogy hogyan vizsgáljuk, fejlesszük, gazdagítsuk a filozófiai kategóriákat. Ebben a kérdésben gyakran találkozhatunk olyan helytelen szemlélettel, amely elszakítja egymástól a kategóriák kidolgozását és vizsgálatát a konkrét valóság megismerésétől, a megismerés tudományos eredményeinek és magának a megismerés folyamatának filozófiai elemzésétől. Eszerint a kategóriák kidolgozása — mint alapkutatás — meg kell hogy előzze a valóság konkrét filozófiai elemzését, amely aztán mint alkalmazott kutatás a kész kategóriákat felhasználja. Ezzel a felfogással nem lehet egyetérteni, mert mesterségesen elszakítja a filozófiai általánosítás szervesen összetartozó oldalait. A veszélyessége abban van, hogy egyfelől elodázza, teljesíthetetlen feltételekhez köti a mai valóság filozófiai elemzését (ami pedig filozófiai munkánk központi feladata), másfelől a kategóriákkal való foglalkozást a tiszta absztrakció síkjára tereli. Ezért határozottan fel kell lépni az ilyen szemlélet ellen, még akkor is, ha nem mindig megfogalmazottan és tiszta formában, hanem csak tendenciaként jelentkeznek.

Vegyünk egy példát. A készülő etikai jegyzet bevezetésének tervezetében olvashattuk: „Az etika mint filozófiai szinten általánosító tudomány szintjén az egyes egyének és embercsoportok konkrét magatartása és az ezt meghatározó összes körülmények véletlenszerűek, pusztán leíró jellegű illusztratív jelentőséggel bírnak, ábrázolásuk elméletileg érdektelen.” Az idézett résznél a bevezető jellegéből következően programadó jelentősége van a marxista etika tárgyára és módszerére vonatkozóan. A valóságban a marxista etika előtt az a bonyolult feladat áll, hogy a szocialista országokban, köztük hazánkban végbemenő reális társadalmi folyamatokat, a szocialista erkölcs új hajtásait elemezve és általánosítva kidolgozza a szocialista—kommunista erkölcs kiala-

kulásának, fejlődésének törvényszerűségeit és ezzel párhuzamosan fejlessze, gazdagítsa az általános etikai kategóriákat. Az idézett program azonban — amely az egyes egyének és embercsoportok konkrét magatartását és az azt meghatározó összes körülményeket elméletileg érdektelennek tekinti — nem orientál erre a feladatra. A tervezett bevezetőnek ezt a gondolatát az etikai bizottság ülésén helyesen bírálták és elvetették. Most csak azért tettem szóvá, mert ez a példa egy általánosabb tendenciát illusztrál.

A kategóriák alkotó vizsgálata a marxista filozófiában, a kategóriák továbbfejlesztése és gazdagítása, új kategóriák kidolgozása elválaszthatatlan az eleven valóság filozófiai elemzésétől, a gyakorlati tapasztalatoknak és a tudományok új eredményeinek általánosításától. Csak így fogható fel materialista módon a kategóriák mozgása, változása, fejlődése is.

Felbecsülhetetlen kárt okozott a marxista filozófiai munkának a személyi kultusznak az a káros gyakorlata, amely Sztálin népszerűsítő brosrúráját a marxi filozófia csúcsteljesítményének tette meg, és ezzel a dialektikus materializmust a Sztálin által kifejtett alapvonásokra redukálta. Ezzel a gyakorlattal azóta a marxista filozófusok határozottan szakítottak. Elsősorban a szovjet filozófusok mutattak példát abban is, hogy elutasították azt a szemléletet, amely egy népszerűsítő brosrúra mércéjével mérte a marxista filozófiai tudomány színvonalát, és abban is, hogy megbírálták Sztálin munkájának hibás tételeit. Ez a kritika megtisztította az utat a marxista filozófia mérhetetlenül gazdag tartalmának kibontásához, a dialektikus materializmus törvényeinek és kategóriáinak alkotó kezeléséhez.

Ez azonban csak az előttünk álló feladatok megoldásának az előfeltétele, és nem maga a megoldás — a munka fontosabbik része előttünk áll, s ezzel kapcsolatban még komoly nehézségekkel kell megküzdenünk. Itt most nem arra gondolok, hogy a revizionisták Sztálin filozófiai nézeteinek bírálata címén a marxista filozófia alaptételeit is kérdésessé tették, és ezért Sztálin bírálatával párhuzamosan harcolni kellett és kell a különböző revizionista torzítások ellen is. A filozófia területén is visszautasítottuk a „sztálinizmus” hamis formuláját, amely egy kalap alá vonta a — Sztálin műveiben jól-rosszul kifejtett — marxista nézeteket és Sztálin elméleti hibáit. A fő probléma most abban van, hogy miután a filozófiai munka megszabadult a sztálini leszűkítő értelmezéstől és adva vannak a feltételei a dialektikus materializmus kategóriái alkotó alkalmazásának és továbbfejlesztésének, jól éljünk ezzel a lehetőséggel. Nem arra van szükség, hogy a sztálini alapvonásokat és egyéb skolasztikus megfogalmazásokat spekulatív módon más, de ugyancsak skolasztikus formulákkal helyettesítsük. Ezzel a módszerrel, bármilyen radikálisan fordulunk is szembe Sztálin egyes hibás filozófiai tételeivel, a dolog lényegét tekintve nem lépünk túl a filozófia feladatának azon a leszűkítő, skolasztikus és spekulatív felfogásán, amelyet Sztálinnál találunk. Az a feladat, hogy helyreállítsuk azt a szerves és sokoldalú kapcsolatot a valóság konkrét vizsgálata és a filozófiai kategóriák kidolgozása között, amely Marx, Engels és Lenin filozófiai munkásságára mindig jellemző volt.

Vegyük például a marxista dialektikát. Törvényei és kategóriái, melyek a fejlődés általános törvényszerűségeit fejezik ki, általános jellegűek és objektíve érvényesek a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás minden jelenségére és folyamatára. De a dialektika törvényeinek az egyetemes tartalmát vizsgálva sem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a törvények mindig a jelenségek konkrét területén és mindig konkrét formában érvényesülnek.

A marxista filozófia is csak a fejlődés konkrét folyamataiból kiindulva, ezek törvényszerűségeit általánosítva jutott el a dialektika általános törvényeihez és kategóriáihoz. Marx és Engels idején a természettudomány eredményeinek általánosítása mellett elsősorban a tőkés társadalom valóságos dialektikája adta meg a kulcsot a dialektika tudományának a kidolgozásához.

A marxizmus olyan kritikussai, mint M. Merleau-Ponty, H. Chambre abszolutizálják az egyébként is hamisan értelmezett dialektika konkrét megnyilvánulási formáját a kapitalizmusban, és ezen az alapon azt állítják, hogy a marxista filozófusok, amikor elhagyják a tőkés társadalom területét és áttérnek a szocializmus filozófiai interpretálására, elhagyják, elárulják a dialektikát is. Szerintük ott, ahol tagadják az antagonisztikus ellentmondásokat, ahol nem ismerik el az elidegenedést stb., ott tagadják a dialektikus fejlődést is. Marx és Engels elsősorban a kapitalizmus példáján dolgozta ki és alkalmazta a társadalomra a dialektikát. Ez azonban nem jelenti sem azt, hogy a dialektika csak erre a formációra érvényes, sem azt, hogy változatlan formában kiterjeszhető az összes társadalmi formációra. Lenin szerint „a burzsoá társadalom dialektikája Marxnál a dialektikának csak egyes esete”. A marxista filozófia a szocialista társadalom dialektikájában a dialektika új, specifikus esetét tárja fel, amelynek a megértéséhez hozzásegítenek a dialektika általános törvényei és kategóriái, és amelynek a vizsgálata ugyanakkor el is mélyíti a dialektika általános törvényeit és kategóriáit. A jelenlegi helyzetben a marxista dialektika alkotó művelésének legfontosabb feladata: tanulmányozni a szocialista társadalom kialakulásának és fejlődésének dialektikáját.

Ezzel a feladattal — amely nem rövidlejárátú program, hanem jelenleg a marxista filozófia fejlődésének fő iránya — a filozófusok egymaguk nem birkózhatnak meg. A filozófiai általánosítás egyik fontos alapja a párt elméleti munkája kell hogy legyen, amely a legátfogóbban ragadja meg a valóságos társadalmi folyamatokat és elemzi a gyakorlati tapasztalatokat. A párt elméleti tevékenységében, különösen a VII. és a VIII. kongresszus anyagaiban nagyon sok olyan kérdésfeltevést találunk, amely közvetlenül ösztönöz a szocialista fejlődés dialektikájának a kidolgozására. Csak néhányat említek közülük: a szocialista forradalom gazdasági, politikai, társadalmi és ideológiai folyamatainak bonyolult dialektikája, dialektikus átmenet a szocialista építés régi szakaszából a szocialista építés újabb szakaszába, a társadalmi ellentmondások jellege az átmeneti korszakban és a szocialista társadalomban, az osztályharc és a szocialista nemzeti egység kialakulásának a dialektikája stb. Ezek a kérdések, amelyeknek nagy gyakorlati jelentőségük van, elméletileg pedig kidolgozásuk a marxista dialektika alkotó fejlődését jelentheti, egyelőre még nem kerültek a filozófiai munka középpontjába. Természetesen itt nem a párt politikájának felszínes népszerűsítéséről, olesó aktualizálásáról, konjunktúrális témák kihasználásáról van szó, hanem elmélyült tudományos munkáról, amelyet a párt gyakorlati és elméleti tevékenysége inspirál.

Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg: filozófiai cikkekben gyakran olvashatjuk, hogy dogmatikus felfogás az, amely „a napi politika közvetlen apologetizálását” követeli a filozófiától, pragmatizmusnak nevezik például azt a törekvést, hogy „a napi politika politika bizonyos követelményeit közvetlenül vigyük át az erkölcsbe és erkölcsi normaként állítsuk a szocializmust építő társadalom tagjai elé”. A dogmatikus szektás gyakorlatban valóban találkozunk a politika és tudomány, a politika és erkölcs kapcsolatának leegyszerűsítésével, de a szektás torzítás kritikája címen most nem állíthatjuk szembe egy-

mással a politikát és a tudományt, a politikát és az erkölcsöt. Ha „napi politikán” az őszi betakarítási kampányt értjük, akkor ennek természetesen nincs semmi közvetlen kapcsolata a filozófiai munkával, de amennyiben a párt egész aktuális politikájáról van szó, amely a marxizmus—leninizmus tudományos alapjaira épül és amelyben koncentráltan kifejeződik a párt egész elméleti tevékenységének az eredménye, annyiban a marxista filozófiai munkának nagyon is közvetlen kapcsolatban kell lennie a politikával. Ami például az erkölcsöt és az etikát illeti, a marxista politikának bizonyos követelményeit közvetlenül is át lehet és át kell vinni az erkölcsbe, a politika bizonyos követelményeit erkölcsi normaként állíthatjuk a szocializmust építő társadalom tagjai elé. A szocialista munka térhódítása — ami ma a párt politikájának középpontjában áll — elsőrendű erkölcsi követelmény is. Az erkölcsi problémák megnövekedett jelentősége a szocialista építés objektív szükségleteiből és az ezeket tükröző marxista politika feladataiból következik, nem pedig az erkölcsnek a politikától való „emancipálódásából”.

Filozófiai irodalmunkban az utóbbi időben gyakran találkozunk az elidegenedés problémájával. Az elidegenedés problémájának vizsgálata a filozófiai irodalomban létjogosult és szükséges. Amit szóvá kell tenni, az az elidegenedés elvont és ezért elmosódó értelmezése. A marxista filozófia és a polgári filozófia vitáiban is előtérbe került ez a kategória. A katolikus Calvez és Bigo, az evangélikus Thier, az egzisztencialista Hyppolite, a revizionista Lefebvre elsősorban ezen a ponton támadják és hamisítják meg a marxizmust. A marxista filozófia sok polgári értelmezője az elidegenedés kategóriáját teszi meg a marxista filozófia, sőt az egész marxizmus alapkategóriájává. A marxista filozófusokat pedig azzal vádolják, hogy tulajdonképpen nem értették meg a marxista filozófia lényegét, mivel a mai marxizmus állítólag nem akar tudni az elidegenedés kategóriájáról. A valóságban a marxista filozófia ilyen felfogásának mindkét része hamis. Nem igaz, hogy az elidegenedés fogalma lett volna bármikor is a marxista filozófia alapkategóriája, és nem igaz az sem, hogy a mai marxista filozófusok figyelmen kívül hagyják az elidegenedés problémáját. A valóság az, hogy a marxizmus polgári bírálói az elidegenedés polgári értelmezését akarják rákényszeríteni a marxista filozófiára, és ezen az alapon egy olyan marxizmust kívánnak konstruálni, amely összebékíthető a polgári filozófiával és szembeállítható a kommunista világmozgalom által képviselt és terjesztett „hivatalos marxizmussal”. Csak akkor tudjuk leleplezni ezt a hamisítást és visszaverni az antimarxista támadásokat, ha az elidegenedés absztrakt mítoszával szembeállítjuk az elidegenedés történelmileg konkrét marxista értelmezését, ha ebben a kérdésben is a marxizmus konkrét történelmi módszerét érvényesítjük.

Mint ismeretes, az elidegenedés kategóriája különböző filozófusoknál (Hegelnél, Feuerbachnál, s előttük is) eltérő tartalommal már a Marx előtti filozófiában megtalálható. A marxista filozófia azonban merőben új tartalommal töltötte meg ezt a fogalmat, és segítségével történelmileg bevezette a kapitalizmus konkrét ökonómiai és filozófiai vizsgálatát. A definíció igénye nélkül szólva, az elidegenedés körülbelül azt jelenti, hogy a kizsákmányoló osztálytársadalmakban — a kizsákmányolásra épülő társadalmi-gazdasági viszonyok folyományaként — az emberek termelőerői, társadalmi viszonyai, cselekedeteik, cselekedeteiknek eredményei és törvényei idegen és külsődleges hatalomként, társadalom- és emberfeletti erőként jelennek meg. Ennek az általános fogalomnak a marxizmusban a kapitalista társadalom konkrét

ökonómiai és filozófiai vizsgálata ad konkrét társadalmi-történeti tartalmat. Éppen ezért helytelen lenne, ha Marx korai műveit, ahol Marx az elidegenedés problémájának első megközelítését adja — és általánosságban körvonalazza az elidegenedés marxista értelmezését —, szembeállítanánk a későbbi marxista munkákkal, ahol a kapitalizmus mozgástörvényeinek konkrét vizsgálatára esik a hangsúly. Az elidegenedés marxista értelmezése éppen ezekben a későbbi munkákban teljesebbé válik, és ezekből kiindulva, „A tőke” felől, a kapitalizmus mozgástörvényeinek, különösen az értéktöbblet törvényének álláspontjáról érthető meg az elidegenedés materialista fogalmának kidolgozási folyamata is Marx korai műveiben, például a „Gazdasági-filozófiai kéziratok”-ban. Figyelemre méltó, hogy az elidegenedés jelenségeinek bírálatánál a marxizmus klasszikusai a hangsúlyt általában nem az elidegenedés szó használatára helyezték, hanem rendszerint az elidegenedés konkrét formája (pl. az áru-fetiszizmus) sajátos tartalmának vizsgálatára és jellemzésére, amihez a történelmi materializmus és a marxizmus konkrét kategóriáinak egész sorát használták fel. A marxizmus konkrét — történelmi — módszere ellen vétenénk, ha az elidegenedés fogalmának mágikus erőt tulajdonítva, a mai imperializmus (vagy a szocializmusba való átmenet) jelenségeinek konkrét vizsgálata helyett pusztán az elidegenedés kategóriájának emlegetésével keresnének magyarázatot korunk bonyolult társadalmi problémáira.

Külön kell szólni az elidegenedés problémájáról a szocializmus viszonyaira vonatkozóan. Természetesen a szocialista forradalom nem szünteti meg egy csapásra az elidegenedés minden következményét és formáját. Az elidegenedés kiküszöbölése folyamat, amely egyértelmű a szocialista termelési viszonyok, a szocialista életmód, a szocialista ideológia teljes győzelemre juttatásával. A szocialista társadalom, mint ismeretes, nem saját, hanem a kapitalizmustól örökölt talajon épül fel, és ezért a múlt csökevényei egy ideig még a szocializmus felépítése után is csorbítják a szocialista termelési viszonyokat, a szocialista életmódot, a szocialista társadalmi tudatot. Ebből a szempontból jogos és szükséges a szocialista forradalom gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai folyamatainak az elidegenedés oldaláról történő vizsgálata. Egyes filozófiai cikkek nyomán azonban a kérdés úgy merül fel, hogy lehet-e az elidegenedés kategóriája kiindulópont és centrális fogalom a szocializmus filozófiai problémáinak megoldásában, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet kérdéseinek vizsgálatában? Nem kívánok itt szólni arról a revizionista állásponttól, amely az elidegenedés fogalmát úgy vetíti a szocializmusra, hogy lényegében eltünteti a szocializmus és a kapitalizmus ellentétességét. Az elidegenedés ilyen értelmezése — „a szocialista állam elidegenedett hatalom” — ellénforradalmi politikai törekvések elméleti támasza lehet és volt is 1956—57-ben. Azt az elméleti kérdést akarom itt felvetni, hogy a kapitalizmus és a szocializmus közötti elvi különbség hangsúlyozását, a szocialista állam politikai megrágalmazásától való elhatárolódást feltételezve van-e létjogosultsága annak, hogy az elidegenedés kategóriáját a szocializmus filozófiai elemzésének középpontjába állítsuk azon az alapon, hogy a szocializmusban is vannak aruviszonyok és érvényesül az értéktörvény, a szocializmusban is létezik munkamegosztás, amely korlátozza a személyiség sokoldalú kibontakozását, és a szocialista állam is különálló közhatalom, amely az egyén szempontjából korlátozza a szabadságot. Az a körülmény, hogy a szocializmus a kommunizmus első fázisa, amely még nem a saját talaján épült fel, és éppen ezért magán viseli a régi társadalom „anyajegyeit”, természetesen sok filozófiai problémát vet fel.

De mindezt beleértetni az elidegenedés fogalmába csak e fogalom olyan kiszélesítésével lehetséges, amelyben egyfelől elvész az elidegenedés specifikus tartalma — ti. az, hogy itt a kizsákmányolás viszonyain alapuló jelenségről van szó —, másfelől elmosódik a különbség a kapitalizmusban és a szocializmusban formailag hasonló, de tartalmukban szögesen ellentétes jelenségek közt. Az áruviszonyok és az értéktörvény a kapitalizmusban valóban a „dolgok uralmához” vezet az emberek felett, az áruviszonyok törvényei idegen és ellenséges erőként uralkodnak. A szocializmusban azonban az áruviszonyok törvényei — köztük az értéktörvény — tudatosan kerülnek felhasználásra a szocialista tervgazdálkodás szolgálatában. Vagyis nem a „dolgok uralmát” szülik az emberek felett, hanem elősegítik az emberek uralmának megvalósítását a dolgok felett. Igaz, a pénz és áruviszonyok létezésének vannak negatív kísérőjelenségei is — az árufetisizmus maradványai. Ez azonban a szó teljes értelmében, amely feltételezi az antagonisztikus társadalmi viszonyokból következő, az emberekkel szemben idegen és ellenséges erő uralmát az emberek felett, már nem elidegenedés, és még kevésbé állítható a szocializmus filozófiai elemzésének középpontjába.

Nem lehet egyetérteni az elidegenedés olyan felfogásával sem, amely az egyén és társadalom viszonyának minden közvetítettségét elidegenedésnek tekinti, mely a szocializmusban még történelmileg szükségszerű, a kommunizmusban azonban végleg megszűnik. Az egyén és a társadalom viszonyában sohasem szűnhet meg minden közvetítettség, a kommunizmusban sem, ahol az emberek kapcsolatai személyiségük sokoldalú kibontakozása alapján mérhetlenül gazdaggá, sokoldalúvá válnak. Az egyén és társadalom harmóniáját a kommunizmusban sem foghatjuk fel úgy, hogy az automatikusan kizárja az ellentmondás minden lehetőségét és feleslegessé tesz minden szabályozást, szervezetet, fegyelmet, erkölcsi normát. Nem a közvetítettség szűnik meg, hanem a minősége, tartalma alakul át. „A kommunista termelés — olvashatjuk az SZKP programjában — megköveteli a kommunista társadalom egész életformája által meghatározott magasfokú szervezettséget, a pontosságot és a fegyelmet; ezeket nem kényszerrel biztosítják, hanem a társadalmi kötelesség megértése alapján.” A marxista filozófia nem zárközhat el az egyén és társadalom viszonyának alkotó vizsgálatától, s ezen belül annak vizsgálatától sem, hogy ez a közvetítettség milyen minőségi átalakuláson megy keresztül a szocializmusból a kommunizmusba való átmenettel. De nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szocializmusban meglévő — és a szocializmus lényegéből fakadó, tehát nem a múltnak a szocializmustól idegen maradványait jelentő — közvetítések nem az elidegenedés továbbélését képviselik, hanem maguk is az elidegenedés felszámolásának eszközei, amelyek a kommunizmusban bizonyos tulajdonságaikat elvesztik, lényegük azonban kiteljesedik és magasabb színvonalra emelkedik. Ezt a folyamatot behatóan vizsgálni és elemezni fontos feladata a marxista filozófiának, de ez a probléma nem sorolható bele az elidegenedés és az elidegenedés megszüntetése merev sémájába.

*

A spekulatív jelleg mellett a filozófiai munkát gátolja a másik véglet is: az empirizmus. „A kutatások gyakran megragadnak a felszíni jelenségeknél, megelégednek a tények összegyűjtésével és rendszerezésével, anélkül, hogy törekednének a mélyebb és átfogóbb összefüggések feltárására, az elméleti általánosításra, az ideológiai harc, a gyakorlat számára fontos következteté-

sek levonására". Ez a megállapítás különböző mértékben vonatkozik a társadalomtudományok különböző ágaira. A filozófiai munkában inkább az elvont spekulatív jelleg képezi a nagyobb veszélyt. Ez azonban nem zárja ki a filozófiai munka bizonyos területein és a filozófusok bizonyos részénél az empirizmust: az általánosítás és az elméleti elemzés hiányát, illetve gyengeségét. Különösen érezhető ez olyan új területen, mint a konkrét szociológiai kutatások.

Igazságtalan lenne, ha a konkrét szociológiai kutatásokat kizárólag ennek a veszélynek a szemszögéből ítélnénk meg. Az alapvető itt az, hogy nálunk is megindultak a konkrét szociológiai kutatások, és ez reménykeltő az egész társadalomtudományi munka szempontjából. Az elmúlt évben a Filozófiai Munkaközösség kezdeményezésére elkezdődött a falu társadalmi viszonyainak a vizsgálata. Első lépésként a meglévő ismeretek összegyűjtésére és rendszerezésére került sor, és ezt követik most az új felvételek. A másik jelentősebb akció az a szabadidő vizsgálat, amely a „Béke és Szocializmus” folyóirat felkérésére több szocialista országban folyik.

Ismeretes, hogy a szociológia tárgyáról, helyéről a marxista társadalomtudományok rendszerében, feladatairól és módszeréről, a marxista és polgári szociológia viszonyáról évek óta vita folyik nálunk is és más országokban is. Nem kívánok — nem is feladatom — ebben a vitában most állást foglalni és még kevésbé azt lezárni. Sok erre vonatkozó kérdésben ma még a marxista filozófusok között is ellentétes vélemények vannak, és a vita valószínűleg jó ideig folytatódik még. A mai vita azonban sok mindenben előnyösen különbözik az elmúlt évek vitáitól. *Elsősor:* a viták megszabadultak attól a rossz mellékzétől, mintha itt tulajdonképpen a konkrét kutatások szükségességéről folyna a vita. Ebben a kérdésben a filozófiai tézisek már világosan állást foglaltak: „Bár nem tekintjük pusztán a filozófusok feladatának, fontos, hogy a filozófusok is aktívan részt vegyenek a jelen társadalmi és kulturális problémáinak konkrét szociológiai kutatásában.” Mégis, miután konkrét kutatások nem voltak, hiányoztak ehhez a megfelelő szervezeti keretek is, a vita azt a látszatot keltette, mintha itt egyáltalán a szociológiai kutatások létjogosultságáról volna szó. Ma már ilyen látszatot nem lehet teremteni, a vitában a figyelem a valóban fontos elméleti kérdésekre koncentrálódhat. *Másodszor:* Az elkezdett konkrét kutatások, melyek tapasztalatait általánosítani lehet, reális alapot adnak az elméleti vitának is. Ezért a szociológiai vitában ma nem arra van szükség, hogy minél előbb döntést erőszakoljunk ki a ma még nyitott és vitatott kérdésekben, hanem főleg arra, hogy a konkrét kutatások minél gondosabban és színvonalasabban valósuljanak meg.

A szociológiai vizsgálatoknál azonban ügyelni kell, nehogy elszakadjon egymástól a konkrét szociológiai kutatás és az elméleti-filozófiai elemzés. Erre azért is idejében fel kell figyelni, mert a konkrét kutatások marxista módszertani megalapozottságának gyengesége és a filozófiai általánosítás lebecsülése — aminek jeleivel néha találkozhatunk — végső soron leszerel a polgári szociológia hamis koncepcióival szemben.

Egy olyan példát említek, amely nemesak a szociológiai irodalomban, de szélesebb körben is sok zavart okoz: a „modern ipari társadalom” fogalma és az erre épülő polgári szociológiai elmélet. Hogy mennyire nem szűken szociológiai problémáról van szó, azt sok példával lehet illusztrálni: az irodalmi modernizmusnak, a XX. század egységes művészeti stílusának kérdéseitől kezdve a társadalmi viszonyoktól független modern életforma problémáján keresztül a

technicizmus hirdetéséig különféle területeken és különféle formában találkozhatunk nálunk is azzal a szemlélettel, amely a tudományos és technikai forradalomra és hatására hivatkozva, a két társadalmi rendszer alapvető ellentétét elhomályosítva, egy közös, a kapitalista és a szocialista országokra egyaránt érvényes modellt — az „egységes ipari társadalom” — alapján közelíti meg korunk társadalmi, ideológiai és kulturális problémáit.

Nem nehéz felismerni ennek a szemléletnek az elméleti forrását sem (bár a legtöbb esetben nem tudatosan merítettek ebből a forrásból). A mai polgári szociológia egyik legbefolyásosabb irányzata (W. W. Rostow, R. Aron stb.) dolgozta ki és képviseli azt a koncepciót, amely szerint a hagyományos társadalom modernizálása a tudomány és a technika alapján korunk társadalmi változásainak közös lényege. A „modern ipari társadalom” legendája a mai polgári ideológiában azt a célt szolgálja, hogy először: kétségbe vonja a szocializmus valóságos tartalmát, és a szocializmust a „hagyományos” társadalomból a „modern” társadalomba való átmenet torz formájává degradálja; másodsor: elleplezze a mai kapitalizmus válságát, és ennek valóságos okaát; harmadszor: a fejlődésben elmaradott országok szemében ellensúlyozza a szocializmus vonzóerejét, és a nyugati (kapitalista) fejlődés perspektíváját kedvező színben tüntesse fel.

Nem szabad lebecsülni ennek a koncepciónak a veszélyét a mi körülményeink között sem. Sajnos, filozófiai és szociológiai irodalmunkban nemcsak hiányzik az említett koncepció marxista kritikája, de egyes esetekben még ide is beszüremlik ennek a koncepciónak a hatása. Szociológiai problémák vizsgálatánál előfordul, hogy — ha fenntartásokkal is — de elfogadják kiindulópontként a „modern ipari társadalom” fikcióját, vagy a „Kelet és a Nyugat nagyvárosainak” párhuzamát. Természetesen vannak közös jelenségek és közös szociológiai problémák is a szocialista és kapitalista országokban, melyek vizsgálata elől a marxista szociológia sem térhet ki. De csak a felszínt ragadtuk meg, ha megmaradunk a hasonlóságnál. A társadalmi folyamatok és jelenségek ellentétes lényegét feltáró marxista elemzés, és a vizsgálatnak ebből következő marxista módszertani megalapozottsága nélkül a vizsgálat konkrét eredménye sem lehet megbízható, vagyis a konkrét szociológiai kutatás nem éri el a célját.

*

A filozófiai munka egyik fontos követelménye: a filozófusok aktív részvétele a marxizmus eszmei offenzívájában, a polgári filozófia elleni harc a marxista világnézet általánossá válásáért társadalmunk egész szellemi életében.

A polgári filozófiát nem elegendő általában, tértől és időtől, szellemi életünk konkrét problémáitól függetlenül bírálni. Arra nincs sem erőnk, sem energiánk, hogy a polgári filozófia minden irányzatát egyforma súllyal és intenzitással bíráljuk. Ezért elsősorban azokkal az irányzatokkal kell foglalkozni, amelyek vagy a Horthy-korszak örökségeként tovább élnek ma is, vagy Nyugatról szivárognak be szellemi életünkbe.

Az első csoporton belül a nacionalizmus ideológiájának különféle árnyalatai jelentik a legfontosabb ideológiai veszélyt. A nacionalizmus elleni harc szélesebb ideológiai, politikai kérdés, de a nacionalizmusnak és a nacionalizmus elleni harcnak közvetlen világnézeti, filozófiai tartalma is van. A nacionalizmus „népies” árnyalata a felszabadulás előtt általános ideológiai-világnézeti formában is jelentkezett, és a „harmadik út” eszméjével összefonódva kulturá-

lis életünk egyik legbefolyásosabb antimarxista eszmei áramlata volt, amely éppen a politikailag általánosan haladó érzelmű értelmiségre volt nagy hatással. Ez az eszmei áramlat megtört a szocializmus valóságán. De illúzió lenne azt képzelni, hogy hatása teljesen eltűnt vagy automatikusan eltűnik szellemi életünkéből. A közelmúltban a Népszabadság egyik cikke az Alföld c. folyóiratból a nacionalista „népies” torzítások egész csokrát gyűjtötte össze és tette kritika tárgyává. Barsi Dénes például az *Alföldben* a nacionalizmus legdurvább, korlátoltan faji szemléletű szövegeit is megszólaltatta. Találkozunk azonban a nacionalista tendenciák „színvonalasabb” megnyilvánulásával is. A „magyar harmadik út” világnézetileg összefüggő eszmerendszerének olyan tudatos képviselője, mint Németh László ennek az antimarxista eszmerendszernek sok lényeges mozzanatát ma is megőrizte és írásaiban hatásosan hirdeti. Hiba lenne azt hinni, hogy Németh László lojális politikai magatartása és a párt szövetségi politikája — miszerint azokban a kérdésekben, amelyekben megvan a politikai egyetértés a szocializmus építésében, együtt haladunk más világnézetű emberekkel is — ma már feleslegessé és nem kívánatossá teszi Németh antimarxista elképzeléseinek marxista bírálatát ott és akkor, ahol és amikor azok megnyilvánulnak. Márpedig ezek az elképzelések jelentkeznek Németh László tanulmányaiban is és drámáiban is. Meghatározott ideológiai-világnézetű koncepciót tükröznek Illyés Gyula drámái is. Sajnos, a filozófusok — néhány kivételtől eltekintve — nem eléggé foglalkoznak a nacionalizmus és a magyar harmadik utasság világnézetű mozzanatainak kritikai elemzésével.

A Nyugatról történő polgári világnézetű beszivárgás egyik fő formája ma az egzisztencializmus eszméinek népszerűsítése. Az egzisztencializmus hatása nem annyira filozófiai elméleteken keresztül jut el hozzánk, hanem elsősorban a szépirodalom, a film, a művészeti kritika, a publicisztika közvetítésével. Olyan kérdésekben például, mint a Kafka-művek értékelése — egyes esetekben Kafka utánzása — lehetetlen nem felismerni az egzisztencializmus közvetlen és közvetett hatását. Ehhez kell idomítani az egzisztencializmus elleni eszmei harc formáit is.

A filozófiai tézisek a világnézetű harc szempontjából a nacionalizmus mellett a vallást emelték ki, mint a legjelentősebb ideológiai ellenfelet, a legelterjedtebb retrográd ideológiát. Pozitív eredményként könyvelhetjük el, hogy az utóbbi években szélesre kibontakozott az ateista propaganda, és emelkedett a színvonala is. A „Világosság”, amely a vallásos világnézet elleni eszmei harc céljával jött létre, egyre jobban betölti szerepét. Megnyugvásra azonban ezen a területen sincs ok. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy az egyház és a vallás — annak a szélesebb törekvésnek a keretében, hogy az új világhelyzethez alkalmazkodva megerősítse pozícióit — világnézetű téren is nemzetközi méretekben aktivizálódik.

A nemzetközi filozófiai kongresszusok tapasztalatai mutatják, hogy a mai polgári filozófiában számban és aktivitásban megnövekedett a neotomista és más vallási színezetű filozófusok szerepe. Ezek a filozófusok egyébként különleges érdeklődést tanúsítanak a marxista filozófia iránt, és a marxista filozófiával való színvonalas polémiát, a marxizmus térhódításának ellensúlyozását egyik központi feladatuknak tekintik. Ez is arra figyelmeztet bennünket, hogy a vallásos világnézet elleni harcban nem elégedhetünk meg a hagyományos vallási dogmák bírálatával, hanem fel kell készülni az igényesebb és differenciáltabb filozófiai polémiára is.

A polgári filozófia elleni hatékony harc megkívánja, hogy szüntessük meg a filozófiai élet ma még meglévő befeléfordulását, és a filozófusok sokkal aktívabban vegyenek részt szellemi életünkben, kezdeményezzenek, és képviseljék a marxista filozófia álláspontját tudományos és kulturális életünk minden területén.

Természetesen sokkal nehezebb a polgári világnézet sokszor többszörösen áttételes hatását, megfogalmazásban elmosódó — a mai viszonyainkhoz rugalmasan alkalmazkodó — megnyilvánulását tettenérni szellemi életünk egy-egy konkrét területén és hatékonyan fellépni ellene, mint elvont polémiát folytatni a polgári filozófusok rendszerbe foglalt elméleteivel. A polgári filozófia főbb irányzatainak szisztématisz bízálata mellett ennek a bonyolultabb feladatnak a megoldását is megköveteli a filozófusoktól az ideológiai harc.

Sok világnézeti probléma merül fel pl. az irodalom és a művészet területén. Csak megemlítek néhány problémát azok közül, melyek az irodalmi és művészeti vitákban gyakran szerepelnek: a marxí visszátüközés elmélet érvényessége az irodalomban és a művészetben, a realizmus problémája, a művészi absztrakció és az absztrakt művészet, hagyomány és korszerűség, a világnézet és a művészi módszer viszonya, a pozitív hős szerepe a szocialista művészetben stb. Sajnos a filozófiai front egyik leggyengébb láncszeme az esztétika, s csak ritkán olvashatunk olyan, a marxista esztétika pozícióit harcosan képviselő írásokat, mint pl. Szigeti elvtárs több cikke, Mátrai elvtárs tanulmánya a Kortársban. Nemcsak a filozófia, de egész kulturális életünk fejlődése szempontjából döntő jelentőségű, hogy magasabb színvonalra emelkedjék hazánkban a marxista esztétika művelése.

*

A filozófiai munka effektívitasának fontos feltétele, hogy szoros és termékeny kapcsolatot tartson a szaktudományokkal. Ez a kapcsolat kétoldalú: egyrészt a szaktudományok eredményei a filozófiai általánosítás anyagául szolgálnak, másrészt pedig a tudományos megismerés gnoszeológiai és metodológiai problémái egyetlen tudományágban sem oldhatóak meg a marxista filozófia közreműködése nélkül.

Sajnos a filozófiai munka állapota mindkét vonatkozásban sok kívánnivalót hagy maga után. A társadalomtudományi munka helyzetéről készült jelentés utal arra, hogy még a társadalomtudományok különböző ágai között is hiányzik az egészséges kapcsolat, az egymást megtermékenyítő együttműködés. Ez a probléma különös súllyal esik latba a filozófia esetében, amely mint világnézeti tudomány a tudományos megismerés eredményeinek átfogó, világnézeti szintézise, és amelynek egyik alapvető feladata a tudományok általános metodológiájának a kidolgozása. Ezért a filozófusok nagyobb felelőssége oldaláról kell ehhez a problémához közelítenünk.

A marxizmus ágainál maradvá — melyek között ugyancsak nincs meg a szükséges együttműködés — példaként említhetjük a tudományos kommunizmus problémáját. Nálunk az egyetemeken már évekkal ezelőtt bevezették a tudományos szocializmus oktatását. Akkor, főként gyakorlati okokból, az új tantárgy oktatását párttörténeiszekre bízták. A tudományos szocializmus keretében részben a nemzetközi és a hazai munkásmozgalom történetét, részben a kommunista mozgalom mai stratégiájának s taktikájának elvi kérdéseit oktatják. Ma már azonban nem elégedhetünk meg ezzel az esetleges megoldással — maga az élet, a nemzetközi kommunista mozgalom fejlődése, a szocializmus,

illetve a kommunizmus építésének előrehaladása sürgeti, hogy a marxizmusnak ez az alkotórésze méltó helyet kapjon mind a marxista tudományos munkában, mind a marxizmus oktatásában. Ehhez a marxizmus klasszikusainak tanításai, továbbá a szocialista forradalmak gyakorlati tapasztalatainak általánosítása alapján szisztématikusan ki kell dolgozni a kapitalizmusból a szocializmusba való forradalmi átmenetnek, a szocialista társadalom születésének és fejlődésének, a kommunizmus teljes felépítésének átfogó elméletét. Nyilvánvaló, hogy ezzel kapcsolatban sok tisztázni való elméleti probléma merül fel, pl. a tudományos szocializmus, illetve kommunizmus tárgya, a történelmi materializmushoz való viszonya stb. Itt csak utalni kívánok arra, hogy ezek tisztázásában milyen fontos szerepük van a filozófusoknak. Nem véletlen, hogy a Szovjetunióban az új tantárgy kidolgozását és bevezetését elsősorban filozófusokra bízta. Nálunk is meg kell fontolni, hogy a filozófusok miként vehetnének aktívabban és kezdeményezőbbben részt a tudományos szocializmus elméleti kérdéseinek kidolgozásában.

Néhány éve vita folyik a nemzet kialakulásának, az osztályharc és a nemzeti mozgalmak viszonyának problémáiról. A vitában, amely a történetírásban fellelhető nacionalista torzítások kijavítása kapcsán pattant ki, eddig főleg történészek vettek részt. Ez a vita azonban nemcsak történelmünk egyes konkrét eredményeinek értékelését érintette, hanem felvetette a történelmi materializmus, a marxista történelemfelfogás sok általános problémáját is: a nemzet és a haza fogalmát, a polgári nemzet kialakulásának törvényszerűségeit, az osztályharc és a nemzeti harcok összefüggését, a társadalmi haladás kérdését, a kizsákmányolt dolgozó osztályok szerepét a történelemben stb. Az eddigi, egyébként igen széles vita egyik gyengesége volt, hogy ezekhez a marxista filozófiát közvetlenül is érintő problémákhoz nem igen szóltak hozzá a filozófusok. Ezt a hiányt akarjuk megszüntetni azzal is, hogy a nemzet kialakulásával és fejlődésével (beleértve a szocialista nemzet és nemzeti egység kialakulását is) kapcsolatos problémák kidolgozására a filozófiai munkaközösség olyan komplex munkacsoportot hozott létre, amelyben filozófusok, történészek és irodalomtörténészek vesznek részt. Ez a közös munka is jó példája lehet a különböző társadalomtudományi ágak termékeny együttműködésének.

A marxista filozófia és a szaktudományok kapcsolatán belül külön vizsgálat tárgya a filozófia és a természettudomány kapcsolata. A filozófiai tézisek is az elsőrendű feladatok között említették a marxista filozófia és a természettudomány szövetségének erősítését. Ez a szövetség nemzetközi méretekben létezik és fejlődik. Az az egészséges fejlődés amely ezen a téren nemzetközi méretekben — ezen belül elsősorban a Szovjetunióban — az elmúlt években végbe ment, kedvezően hatott a marxista filozófia és a természettudomány szövetségének alakulására hazánkban is. Ebben a vonatkozásban csupán azt szükséges szövéteni, hogy még intenzívebben és tudatosabban kell felhasználnunk a marxista filozófia és a természettudomány szövetségének nemzetközi eredményeit. Emellett nálunk is elkezdődött — egyelőre szerény keretek között — olyan munka, amely alkalmas lehet a nemzetközi méretű szövetség további erősítésére. Kiváló tudósaink vannak, akik munkájuk szerves részévé tették a saját tudományuk filozófiai problematikájával való foglalkozást és ennek keretében a filozófusokkal való konkrét együttműködést (Jánossy Lajos, Erdey-Grúz Tibor, Kalmár László, Pál Lénárd, Marx György stb.). A természettudomány filozófiai problémái iránti növekvő érdeklődést mutatja a relativitás elmélet filozófiai vonatkozásairól folyó vita. A filozófusok és természettudósok

termékeny együttműködésének pozitív példája az egyetemi fizikaoktatás világnézeti problémáiról rendezett vita is. Az általában pozitív fejlődésen belül azonban még igen nagy az egyenetlenség, a természettudomány egyes ágainak filozófiai problémái különösen el vannak hanyagolva (pl. a biológia). A különböző helyeken és keretekben folyó munka nincs kellően összehangolva. A természettudomány filozófiai problémáinak vizsgálata az országos kutatási terv öt fő feladatában szerepel, és ennek megfelelően öt különböző koordinációs bizottsághoz tartozik. Az MTA Filozófiai Bizottságának feladata, hogy figyelemmel kísérje az egész munkát, jelenleg azonban a Filozófiai Bizottság még nem gazdája ennek a fontos területnek. Szükségesnek látszik, hogy a marxista filozófia és a természettudomány szövetségének további megerősítését külön is — az MTA kereteiben, filozófusok és természettudósok részvételével — megtárgyaljuk.

*

A Magyar Szocialista Munkáspárt 1956 óta kétfrontos harcot folytat ideológiai életünk marxista fejlődéséért. Az 1960-as filozófusaktíva a filozófia területén is a kétfrontos harc szellemében nagy figyelmet szentelt a revizionizmus és a dogmatizmus felszámolásának. A párt helyes marxista politikájának, a filozófiai revizionizmussal és dogmatizmussal folytatott aktív polémiának eredményeként mind a revizionizmus, mind a dogmatizmus visszaszorult filozófiai életünkben is, de még ma sem tűnt el teljesen a hatásuk. A revizionizmus és a dogmatizmus maradványai akadályozzák a marxista filozófiai munkát, és ezért az ellenük folytatott harc ma is időszerű.

A revizionizmus jelentkezése a filozófiai életben ma is főként Lukács György antimarxista nézeteivel van kapcsolatban. Fölösleges itt részletesen visszatérni a Lukács-kérdés történetére. Nem azért beszélünk ma erről a kérdésről, hogy a múltat idézzük fel, hanem azért, mert Lukács György revizionista nézetei ma is hatnak. Ez megnyilvánul abban is, hogy vannak akik Lukács György korábban már megbírált nézeteinek „rehabilitálását” sürgetik. Filozófiai rendezvényeken is előfordult, hogy egyik-másik felszólaló a Lukács Györgyöt, illetve követőit ért bírálat felülvizsgálatát szorgalmazta. Lukács követői különböző folyóiratokban sűrűn publikálnak cikket és tanulmányokat. Természetesen ezeket a cikkeket nem azon az alapon ítéljük meg, hogy a szerzőik kiknek a tanítványai. Minden jó cikket, amely a marxizmus álláspontját képviseli és védelmezi, csak üdvözölni lehet. A baj az, hogy egyes Lukács-tanítványok cikkeikben Lukács hibás revizionista nézeteit népszerűsítik, úgy tüntetik fel a dolgot, mintha az idő Lukács koncepcióját igazolta volna, s ezért a korábbi kritikát felül kell vizsgálni. Fehér Ferenc Lukács dicsőítésében odáig megy, hogy egyenesen Lukácsnak tulajdonítja az esztétika tudományválasát. A Kortárs 1963. évi 8. számában azt írja, hogy az esztétika azzal vált tudományvá, hogy Lukács az elmúlt évtizedekben az ár ellen úszó vállalkozóként felfedte a különös kategóriáját. Óvatosabban fogalmaz Almási Miklós a Kortárs 9. számában, amikor lehetségesnek és lényegesnek tartja a marxizmuson belüli áramlatok jelenlétét. Ezek szerint ma Magyarországon létjogosultsága van egy népies-nemzeti, egy „nagyrealista” és egy modernista marxizmusnak. Ezt azzal indokolja, hogy az új jelenségek vizsgálata alkotó kutatást és vitákat követel. Ez az utóbbi igaz — a párt meg is teremtette az alkotó munkához szükséges légkört —, de ezen a címen nem lehet igazolni a marxizmuson belüli különböző eszmei színezetű — hibás koncepciókat is magába építő — áramlatok

létét: azt, hogy a népies-nemzeti áramlat a marxizmust összeegyeztesse a „népi ideológia” antimarxista nézeteivel, a „nagyrealista” áramlat Lukács György revizionista koncepciójával, a modernista áramlat pedig a polgári dekadencia igazolásával.

Ebben a helyzetben aktuális ismét leszögezni, hogy a párt ma is vállalja azt az eszmei harcot, amelyet Lukács György revizionista nézetei ellen 1956 után folytatott, és ma is szükségesnek tartja a Lukács György és követői elméleti tevékenységében jelentkező revizionista nézetek kritikáját. Ezzel nem vonjuk kétségbe és nem tagadjuk Lukács tudományos tevékenységének pozitív elemeit. Lukács életművének mind az esztétikában, mind a polgári filozófia kritikájában vannak értékes és felhasználható részei. Egy percre sem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy Lukács egész elméleti tevékenységét átszövi a revizionista koncepció, amely hol erőteljesebben, hol lappangó formában jelentkezik. A filozófiai tézisek is megállapították, hogy Lukács revizionizmusa „antimarxista nézetek összefüggő rendszere”, amely egy sor ponton szembe helyezkedik a marxizmus álláspontjával. Az eddigi Lukács-kritikák rámutattak ennek a koncepciónak a lényegére: az osztályharc és a proletárforradalom programjával szemben az általános demokratizmus programja és ennek átvitele a filozófiába, illetve a kultúrába.

A Lukács-féle revizionista koncepciót különösen veszélyessé teszi, hogy magát a dogmatizmus ellenszerének és az alkotó marxista módszer igazi képviselőjének tünteti fel. A nemzetközi kommunista mozgalomban a személyi kultusz éveiben valóban elburjázott a dogmatizmus, s sajnos ma is jelentkezik egy dogmatikus szakadár irányzat a nemzetközi kommunista mozgalom belül. Nem mindegy azonban, hogy milyen pozíciókból lépünk fel a dogmatizmus ellen. Lukács György tollából az elmúlt években több nyilatkozat jelent meg Nyugaton, a többi között tavaly az olasz „Nouvi Argumenti”-ben, idén a bécsi „Forum”-ban. Ezekben az írásokban Lukács ismételten elítéli Sztálin dogmatizmusát és a kínai vezetők mai dogmatikus álláspontjait. De ugyanúgy, ahogyan Sztálin kritikáját 1956-ban a saját revizionista koncepciójának az elfogadtatására akarta felhasználni, ma is saját revizionista koncepcióját állítja szembe nemcsak a sztálini és a mai kínai dogmatizmussal, hanem a kommunista pártok többsége által képviselt alkotó marxizmussal is. Lukács a marxizmus klasszikusainak alkotó módszeréhez való visszatérésről beszél, de ez a hivatkozás egyben arra szolgál, hogy ignorálja a marxizmus—leninizmus fejlődésének utolsó fél évszázadát. „Gazdasági téren az utolsó eredeti marxista kutatás Leninnek az imperializmusról 1915-ben megjelent műve; filozófiai téren pedig elemzése Hegelről, melyet 1915—16-ban írt, s amely a harmincas években került kiadásra. De míg a mi elméletünk megmerevedett, a világ nem állt meg.” Gondoljuk csak meg. Az a korszak, melyet Lukács röviden úgy jellemez, hogy a „marxizmus megmerevedett”, a személyi kultusz évein kívül magában foglalja a szovjethatalom első éveit, amikor a bolsevik párt Lenin vezetésével a világon először oldotta meg a proletárforradalom győzelemre vitelének történelmi feladatát, amikor Lenin kidolgozta a szocializmus felépítésének tervét, magában foglalja az 1953 utáni időszakot, az SZKP XX. kongresszusát, a XXII. kongresszust, ahol elfogadták a kommunizmus építésének programját (mellékesen a XXII. kongresszusról adott nyilatkozatában erről a programról Lukácsnak egyetlen elismerő szava sincsen). A „marxizmus megmerevedett” kifejezés sommásan elintézi ebben a korszakban a kommunista pártok egész elméleti tevékenységét, a kommunista mozgalom hivatalos dokumentumait, a Kommu-

nista Internacionálé összes határozatait, a VII. kongresszus határozatát is, a kommunista és munkáspártok két moszkvai nyilatkozatát is, az összes marxista tudós munkáját ebben az időszakban.

A marxizmus elmúlt fél évszázadának ez a sommás elitézése rendkívül kapóra jön a marxizmus mai ellenfeleinek. Közismert, hogy a modern anti-kommunizmus nemcsak frontálisan támad a marxizmus ellen, megelégszik azzal is, hogy a mai marxizmust támadja, amely a kommunista pártok tevékenységében reális erőként jelentkezik. Ezzel állítja szembe különböző formákban Marx polgári értelmezését. Ebben a törekvésben kapóra jön Lukács György idézett álláspontja, és maga Lukács is, akit megpróbálnak kijátszani a „hivatalos” marxizmussal szemben mint egy „liberális”, a polgári értelmiség számára elfogadható marxizmus képviselőjét. Ezért emlegetik Lukács György nevét ma Nyugaton a marxizmus olyan ellenfelei is, akik a valóságban a Lukács műveiben fellelhető marxista értékeket is tagadják. És ezért teszünk mi éles különbséget a Lukács műveiben fellelhető kétségtelen marxista értékek és az egész elméleti tevékenységen áthúzódó revizionista koncepció között: méltányolva az előbbit és határozottan visszautasítva az utóbbit.

Nem sikerült még teljesen likvidálni a filozófiai munkából a dogmatizmus maradványait sem. Igaz, a filozófiai irodalomban nem igen találkozunk a dogmatizmus programszerű megfogalmazásával. De nem is ez a lényeg. A dogmatizmus mint elméleti bátortalanság, az új jelenségek alkotó elemzésétől való félelem, a közismert marxista tételek elvont ismételtetése, az elmélet és gyakorlat kapcsolatának vulgáris felfogása, a pártosság szubjektivista értelmezése hosszú időn keresztül nagyon mélyen átjárta filozófiai életünket és hátrahagyta nyomait. A dogmatizmus maradványait konzerválja a megszokottság, a kényelemszeretet is. A dogmatizmus maradványait csak azzal lehet hatékonyan leküzdeni, ha a filozófiai munka minden területén fokozzuk az igényességet, növeljük a filozófiai munka elméleti és módszertani megalapozottságát.

A dogmatikus jelenségek legfontosabb politikai forrása az SZKP XX. és XXII. kongresszusaival, az MSZMP leninista politikájával, a személyi kultusz következményeinek következetes felszámolásával való szembenállás szektás, álforradalmi politikai pozíciókból. Az SZKP XX. és XXII. kongresszusa, a személyi kultusz bírálata ezeken a kongresszusokon megtisztította az utat a marxista—leninista elmélet — ezen belül a marxista filozófia — fejlődése előtt, a XX. és a XXII. kongresszust a marxista filozófiai munka megújodása és alkotó fellendülése követte. Azok, akik fenntartásokkal fogadják a XX. és XXII. kongresszus politikai vonalát, rendszerint a filozófiai munkában is ellenállást fejtenek ki a filozófiai munka új vonásaival szemben, ragaszkodnak a dogmatikus módszerekhez, az élet által túlhaladott, megcsontosodott formulákhoz. Ilyen, szektás előjelű politikai oppozícióval párosuló dogmatikus tendenciával filozófiai oktatók körében is találkozunk. Az alkotó filozófiai munkának lényeges feltétele, hogy maradéktalanul és végérvényesen leküzdjük ezeket a tendenciákat.

Nem szabad azt gondolni, hogy a dogmatizmus a filozófiában minden esetben összefonódik szektás politikai tendenciákkal. A dogmatizmus sokszor különösebb frakciós politikai platform nélkül is jelentkezik, vagy kapcsolódhat ellentétes előjelű, jobboldali politikai nézetekhez is. A betűragás, a gondolkodás merevsége, a dialektikus elemzőkészség hiánya, az élettől való elszakadás, az egyoldalúság stb., az elméleti munkát gúzsbakötő dogmatizmus megnyilvánulása akkor is, ha nincs meghatározott pártellenes politikai tartalma. Ezért

a dogmatizmus elleni harcot széles értelemben fogjuk fel, amelynek lényege az alkotó filozófiai munka fellendítése, a marxizmus offenzív szellemének a fokozása.

*

A tudományos munka irányításának és szervezésének nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy a tudomány java erőt a fő feladatok elvégzésére összpontosítsa.

A filozófia területén a tudományos munka jobb megszervezését és tervszerű irányítását különösen két körülmény teszi égetően fontosá:

Először: más tudományágakhoz hasonlóan ma már a filozófia fejlődése sem képzelhető el elszigetelten dolgozó magános tudósok munkáján keresztül. A filozófiai tudomány előtt álló feladatok természetéből következik, hogy a megoldásukhoz filozófus kollektívák szervezett és egybehangolt erőfeszítésére van szükség. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy feleslegessé válik az individuális munka, vagy csökken az egyéni felelősség a tudományos munkában. Arról van azonban szó, hogy ez az individuális munka szervesen beleilleszkedjék a kollektíva előtt álló feladatok megoldásába, az egyén vállaljon a közös munkából meghatározott felelősséget. Mindez átgondolt koordinálást és sokoldalú szervezőmunkát igényel.

Másodsor: a filozófiai fronton rendelkezésünkre álló erők a feladatokhoz viszonyítva elégtelenek. Éppen ezért nagyon fontos, hogy ezt a szerény erőt szervezeten, a legfontosabb kérdésekre koncentrálnak használjuk fel.

Őszintén meg kell mondani, hogy ebből a szempontból a filozófiai munka helyzete nem kielégítő. A rendelkezésünkre álló erőkkkel is sokkal jobb eredményt érhetünk volna el, ha nagyobb a tervszerűség és a szervezettség. Nem lehetséges ezen a tanácskozáson ezzel kapcsolatban minden problémát áttekinteni, és még nem tudunk egy részletes programot előterjeszteni a problémák megoldására. Inkább a megoldás irányával kapcsolatban akarok néhány dolgot felvetni azzal a céllal, hogy a vita ezeket a kérdéseket is érintse.

Kezdem a pártirányítással. Az elvtársak ismerik azokat a Szervezeti intézkedéseket, amelyeket a KB legutóbbi ülése fogadott el. Ezek az intézkedések elő fogják mozdítani a társadalomtudományok pártirányításának megjavítását is.

A társadalomtudományi munka közvetlen operatív irányítása és szervezése természetesen állami úton történik. Jelenleg azonban az állami irányítás mind a társadalomtudományok egésze, mind a társadalomtudomány egyes ágai vonatkozásában szétforgácsolódik különböző főhatóságok között. Felmerült az a gondolat is, hogy a tudományos munka nagyobb tervszerűsége érdekében szükség lenne *egy*, az egész társadalomtudományi területét átfogni képes, megfelelő hatáskörrel rendelkező irányító szervre. A probléma megoldásának módja egyelőre vizsgálat tárgya. Itt most csak azért említém, hogy az elvtársak lássák azt is, hogy nagyobb távlatban a párt milyen irányban keresi a lehetőségeket a tudományos munka irányítása rendszerének tökéletesítésére.

Jelenleg a legfontosabb, hogy a meglévő lehetőségeinket az adott feltételek között is jobban kihasználjuk. Vagyis, nem várva a tudományos munka irányításának, szervezésének átfogó rendezésére, az adott szervezeti keretek között fokozzuk a munka tervszerűségét. Ebből a szempontból nagy jelentősége van a távlati tudományos kutatási tervnek. A jelentés joggal bírálta a távlati terv általános jellegét, a koncentrált hiányát, a regisztráló jellegét.

Mégis, a jelenlegi helyzetben ennek a tervnek az elkészítése a filozófia területén lépés előre, és kiinduló pontul szolgálhat a tudományos munka tervszerűbbé tételéhez. Ezért fontos, hogy a koordináló bizottság szerepét betöltő Akadémiai Filozófiai Bizottság kézben tartsa a tervben megjelölt munkák ellenőrzését és koordinálását. Ehhez viszont az szükséges, hogy a kutatóhelyek és a felügyeleti hatóságok teljes felelősséggel kezeljék a tervből rájuk háruló feladatokat.

A tudományos munka hatékonyságát csökkenti, hogy a tudományos kutatásra alkalmas filozófiai káderek szükségszerűen sok intézményben (tanszékek, szerkesztőségek, Filozófiai Intézet stb.) vannak szétszórva. Ezen csak részben segítenek az alkalmilag és rendszerint társadalmi alapokon összeállított témakollektívák. Az egészséges megoldás az lenne, ha intézményes munkamegosztás alakulna ki, és ezen az alapon lehetne az erőket koncentrálni a közös feladatokra. Sajnos, ma csak igen kevés kutatóhelynek van egységes profilja. Kiemelendő például a Budapesti Műszaki Egyetem Filozófiai tanszékének törekvése, ahol két, az egyetem profiljához kapcsolódó témacsoportot szerveztek. A filozófiai tudomány fejlődése és a filozófiai szakképzés azt is megkívánná, hogy az általános filozófiai tanszékeken kívül rendelkezünk bizonyos számú specializált tanszékkel is, pl. etikai, filozófiatörténeti, logikai stb. tanszékekkel. Egyelőre azonban ez is csak a távolabbi jövő programja.

A filozófiai tanszékeken és a legtöbb intézményben csak másodsorban foglalkoznak tudományos munkával. Fő munkájuk az oktatói munka, a szerkesztés stb. Tudjuk, hogy a kettő összeegyeztetése a jelenlegi nagy megterhelés mellett nem könnyű feladat. Ez csak fokozza az illetékes főhatóságok és vezetők felelősségét a munka megszervezésében és koordinálásában.

Az egyetlen intézmény, ahol nálunk fő feladatként foglalkoznak filozófiai tudományos munkával, a Filozófiai Intézet. A viszonylag nagy létszámmal működő társadalomtudományi intézetekben, pl. a Közgazdaságtudományi vagy az Irodalomtörténeti Intézetben sincs lehetőség az adott tudományágat teljes szélességben átfogó színvonalas tudományos munkára. Még inkább vonatkozik ez a viszonylag kis létszámú Filozófiai Intézetre. Ilyen körülmények között fokozottabban felmerül az Intézet helyének és profiljának precízebb kidolgozása. Úgy gondolom, hogy az Intézet lehetőségeit elsősorban jól kiválasztott, számunkra különösen fontos célkutatásokra kellene felhasználni, valamint a filozófiai tudományos munka nélkülözhetetlen feltételül szolgáló, de a munka és költségigényes (éppen ezért másutt nehezen megoldható) feladatok megoldására, pl. megbízható és a tudományos kutatók széles köre által használható tudományos dokumentáció megszervezésére.

A filozófiai tudományos munka orientálásában, koordinálásában jelentős szerepet játszhat a filozófiai folyóirat, amely az egész filozófiai élet fóruma kell, hogy legyen. Az elmúlt években a szerzők számát és a publikált anyagok minőségét tekintve örvendetes fejlődés van. A további fejlődés érdekében a szerkesztő bizottság munkáját tervszerűbbé kell tenni, filozófusok és más szakemberek még szélesebb körét kell bevonni a folyóirat munkájába. A legfontosabb kérdésekre kell koncentrálni a figyelmet, és a Filozófiai Szemlén keresztül is aktívabban be kell kapcsolódnunk ideológiai életünk időszerű vitáiba.

Az érintetteken kívül is sok megoldásra váró tudománypolitikai és szervezeti kérdés van még. Itt csak röviden megemlítem a filozófus szakképzés problémáját, a filozófiai ismeretterjesztést, a könyvkiadást, a nemzetközi tudományos kapcsolatok tervszerűbbé tételét. Egy ilyen tanácskozáson lehetetlen valamennyi kérdést érdemben megtárgyalni. A cél az, hogy fő vonalai-

ban beszéljük meg és jussunk egyetértésre abban, miként lehetne a filozófiai munkát tervszerűbbé tenni, és az eddiginél jobban biztosítani az erők koncentrációját a legfontosabb feladatokra.

Az MSZMP politikája, amely az élet minden területén következetesen érvényesíti a marxizmus—leninizmus elveit, kedvező feltételeket biztosít a filozófiai tudományos munkához. A párt ugyanakkor számít is a filozófusok olyan alkotó tevékenységére, mely elősegíti a párt előtt álló feladatok megoldását. A mi kötelességünk, hogy becsülettel és felelősséggel, összefogva, és ha kell, pártszerűen vitázva, végezzük munkánkat, vegyük ki részünket a szocializmus építéséből, a marxizmus—leninizmus eszmei offenzívájából.

О ПОЛОЖЕНИИ И ЗАДАЧАХ НАУЧНОЙ РАБОТЫ В ОБЛАСТИ ФИЛОСОФИИ

(Доклад, прочитанный на совещании актива философов-коммунистов)

Адам Вирт

Выработанная VIII съездом ВСРП программа полного построения социализма предполагает и включает в себя размах научной работы в области философии. За прошедшие годы значительно повысились уровень и действенность философской работы в Венгрии.

Возросшие задачи требуют самокритичного анализа положения научной работы в области философии. Доклад, сделанный на совещании актива философов-коммунистов, анализирует и с этой точки зрения марксистскую теоретическую и методологическую обоснованность философской работы: в докладе критикуется, с одной стороны, спекулятивный характер, свидетельствующий об оторванности от жизни, и, с другой стороны, узкий эмпиризм. Философской работе принадлежит важная роль в деле победы марксистского мировоззрения во всех областях духовной жизни страны. В интересах этого философы должны принимать еще более активное участие в разработке новых вопросов, поднимаемых социалистическим развитием общества и прогрессом науки. Венгерские философы-марксисты только тогда смогут успешно разрешить возложенные на них задачи, если их работа станет еще более организованной и планомерной, чем до сих пор.

REPORT ON THE POSITION AND TASKS IN RESEARCH AT THE ACTION COMMITTEE OF COMMUNIST PHILOSOPHERS

by Adám Wirth

The programme of the complete building of Communism worked out by the 8th Congress of the Hungarian Socialist Workers' Party presupposes and implies an upsurge of scientific work in philosophy. During recent years in Hungary the standards of this discipline were raised and its sphere increased.

The growing tasks necessitate selfcriticism when examining the position of philosophical research. The presentation given before this meeting of Communist philosophers examines the theoretical and methodological basis of scientific work in the field of Marxism. Both the unfounded speculative character of research and narrow-minded empiricism are criticized. Philosophical research has an important role in securing the victory of the marxist ideology in the intellectual life of the country. In trying to attain this goal philosophers have to be more active and take the initiative when participating in answering the new questions posed by socialist and scientific development. Marxian philosophers in Hungary can complete their tasks only if they organize the work to be done better than they have up to the present.